

Чеканов В.

Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

СТВОРЕННЯ МЕМОКОМПЛЕКСІВ ЯК СТРАТАГЕМА ІНФОРМАЦІЙНИХ ВІЙН НОВІТНЬОГО ЧАСУ

У статті розглядається питання про недосліджений вид інформаційних війн Новітнього часу. Окрему увагу приділено питанню функціонування агресивних мемокомплексів у контексті російсько-українських відносин як складника політичної культури сучасної Російської Федерації. Також аналізується питання взаємозалежності між політичною термінологією і політичним курсом держави.

Ключові слова: антифашизм, політична культура, мем, мемокомплекс, користувач Інтернету, мас-медіа.

Метою статті є виокремлення, обґрунтування та опис досі недослідженого різновиду інформаційних війн Новітнього часу, з яким, зокрема, стикається Україна, починаючи з подій 2014 р. Він пов'язаний із масовим застосуванням – спершу у блогосфері, далі скрізь – інтернет-користувачами країни-агресора специфічної термінології, яка набуває неофіційного поширення і внаслідок цього – масовості та популярності у глобальній мережі. Це робить її вжиток самостійним елементом масових інформаційних кампаній проти України. Вживана термінологія («укрофашист», «жидобандерівець», «лохол» тощо) не є офіційною, хоча цілковито збігається з офіційною позицією. Боротьба з її поширенням є складною, адже політичне керівництво країни-агресора начебто непричетне до нього і не несе за нього відповідальності. Простежити історичні витоки цієї термінології, причини ефективності її застосування і є завданням нашої статті. Важливим завданням є також дослідження її зв'язку з висвітленням та сприйняттям у РФ подій 2014 р. в Криму та на Сході України. Методи дослідження, відповідно, є не лише історичними; використовуються також ті, що притаманні науковим дисциплінам, що вивчають інформаційну політику.

Останніми роками в інформаційному просторі Росії надзвичайно активно множаться інформаційні одиниці, які британський біолог Річард Докінз ще у 80-х рр. XX ст. запропонував називати «мемами» (або «мемокомплексами») [6, с. 291–306]. Виявом цього поширення стала самодіяльна творчість користувачів російського сегменту Інтернету, поряд із традиційними живими журналами, у більш лако-

нічних жанрах на кшталт «демотиваторів» (фотографій із сатиричними підписами).

До подій 2014 р. у цій творчості переважали скептичні та іронічні коментарі на адресу державної влади РФ і президента В.В. Путіна, які давали змогу вважати її своєрідним проявом несистемної опозиційності. З 2014 р. у зв'язку із зовнішньополітичними акціями Кремля, представленими для громадян у патріотичному і навіть антифашистському ключі, напрям цієї творчості змінився. Її стало важко і надалі вважати проявом опозиційності. Але, на нашу думку, специфіка творчості користувачів Інтернету залежить не від політики Кремля, а від вищої ефективності мемів, їх гнучкості та мобільності (на відміну від гасел мем – це не речення, а лише слово, складносурядне за своєю будовою), від їх поступового переважання над більш складними, концептуалізованими формами самовираження.

Мемокомплекси, за Р. Докінзом, можуть відігравати як позитивну, будівничу роль, забезпечуючи суспільство новою термінологією щодо змінюваних феноменів суспільного життя, так і деструктивну [6, с. 303–304]. При цьому деструктивні меми працюють абсолютно подібно до позитивних. Позитивність чи деструктивність мему в політичному спілкуванні залежить від того, позитивну чи деструктивну роль відіграє держава у світовій політиці.

Використання мемокомплексів зумовлено певними чинниками. Першим є високий рівень розвитку інформаційного суспільства, що тягне за собою зростання кількості користувачів Інтернету. Серед

них є чимала частка творчих особистостей, які виступають конструкторами мемів. Другим чинником є високий рівень державного контролю над інформаційною сферою. При цьому меми створюються не «знизу», як у першій ситуації, а «згори», що не обов'язково впливає на їхню дієвість, адже вибір щодо застосування мемокомплексів є лише вибором певної стратегії і не обов'язково – її творенням.

Перший із вищезгаданих чинників використання мемокомплексів більш притаманний сучасній ситуації, тоді як другий – ситуації інформаційної монополії держави. Це – ситуація минулого. Саме так здійснювалося наповнення новими мемами інформаційного простору СРСР.

Зіставлення обох чинників пояснює, чому створення нових мемокомплексів не є постійним процесом. В СРСР меми виконували функцію інформаційного впливу на маси «згори» (всі тоталітарні режими націлені на маси, досягаючи максимізації впливу шляхом уніфікації своїх проявів [2, с. 357; 8, с. 172–176]) з метою відокремлення соціалістичних країн від капіталістичного оточення. У 90-х рр. ХХ ст. після розпаду СРСР тоталітаризм впав, і ця функція втратила актуальність. Конструювання нових мемів призупинилося. Водночас Інтернет тільки робив перші кроки, тому масового створення нових мемів «знизу» ще не відбувалося. Це відображає глобальну невирішеність ситуації 90-х рр. із намаганням сформулювати як питання про напрям подальшого руху людства загалом [3, с. 548], так і національну ідею в РФ через те, що тотальні претензії на світову роль вже не висувалися [9, с. 499].

Ситуація початку ХХІ ст. визначалася активізацією нових чинників, а саме зростанням ролі користувачів Інтернету. При цьому необов'язково, щоб автори нових мемів були носіями саме демократичних ідей. У результаті в Інтернеті встановився своєрідний плюралізм, що впливав із ситуації, коли носії як прогресивних, так і консервативних та навіть реакційних ідей у рівному ступені брали участь у створенні мемів. Технічні ж принципи, якими вони керувалися у своїй діяльності, були запозичені з радянського досвіду конструювання мемокомплексів.

Для радянського тоталітаризму характерним було засилля ідеології, яка починаючи з кінця 20-х рр. доводила, що тільки СРСР володів монополією на адекватне представлення інтересів робітничого класу. Робітничі партії країн Заходу, які претендували на виконання аналогічної функції у своїх країнах, були або занадто слабкі, щоби збройним

шляхом реалізувати прагнення пролетаріату, або свідомо ставали на шлях парламентської, реформістської діяльності. Щодо першої групи партій радянська ідеологія спромоглася сформулювати лише тимчасову позицію, що полягала у створенні Комуністичного Інтернаціоналу, який об'єднував їх і допомагав їм. Тимчасовість цієї позиції стала очевидною у 1943 р., коли Комінтерн довелося розпустити під приводом того, що він виконав свою історичну місію [5, с. 287–288].

Щодо другої групи партій радянська позиція виявилася з самого початку більш однозначною. Вони були записані в так звані «соціал-реформісти» і «соціал-фашисти». У контексті теми нашого дослідження цей другий термін представляє значний інтерес, адже, якщо поняття соціал-реформізму є простим перелицюванням родової для всіх соціалістів і комуністів соціал-демократії, то другий термін іде значно далі і застосовує неправомірне визначення поняття через довільне прищеплення йому елемента з чужорідного родового поняття. Цим поняттям є фашизм.

В СРСР до 1939 р. негативно сприймали тоталітарні режими фашистського напрямку, тому щодо політичних противників фашизму був сформульований позитивний мем «антифашизм». Історія країн Європи показує, що в багатьох із них антифашистські рухи сформувалися протягом 20-х рр. ХХ ст. на різноманітних ідейно-політичних засадах (ліберальні, християнські, ліві антифашисти) [1]. Але тільки в СРСР антифашизм став не рухом, а мемом, сконструйованим згори. Цей мем слугував меті позитивної самоідентифікації СРСР як країни – противника фашизму. Відповідно до антифашистів включалися тільки комуністи і носії лівих ідей, що дружньо ставилися до СРСР. Ліберальні та християнські антифашисти в СРСР до антифашистів не зараховувалися; у ситуації, коли державно-політичні інтереси потребували згадати їх позитивний внесок, щодо них використовувалося поняття «борці з фашизмом», не тотожне згаданому мему.

Таким чином, змістовне наповнення мему «антифашизм» формувалося державною пропагандою не відповідно до існуючих реалій політичного спектру, а довільно, в інтересах радянської зовнішньої політики і пропаганди. Яскравим вираженням цієї довільності стало застосування негативного мему «соціал-фашист» щодо європейських соціал-демократів, які не приєдналися до Комінтерну, але водночас активно протистояли фашистським рухам у своїх країнах.

Довільне присвоєння визначуваним об'єктам чужорідних родових понять було традиційним

прийомом радянської ідеології та пропаганди практично з першого року її існування. Найвідомішим раннім прикладом застосування цього прийому є, на нашу думку, конструювання мему «білогвардійці», котре датується 1918 р.

Російська поетеса М. Цветаєва згадувала у своєму щоденнику, який вела під час перебування в більшовицькій Москві у 1918 р., що ніколи не чула справжньої назви війська генерала Л.Г. Корнілова, який намагався організувати антибільшовицький рух на Кубані навесні того ж року, – «Добровольча армія» [11, с. 48]. Натомість більшовики масовано поширювали новостворений мем «білогвардійці», який ніяк не був пов'язаний із самоідентифікацією визначеного об'єкта (російські противники більшовиків не називали себе білогвардійцями). Цей мем представляв собою неправомірне поєднання запозиченого з історії Великої Французької революції XVIII ст. протиставлення «червоних» та «білих» із монархічною традицією використання білого кольору [10], поширеною, зокрема, і в Росії: наприклад, російський імператор іменувався «білим царем» щодо підлеглих імперії азійських народів (нинішнє місто Кизил – столиця Республіки Тува – до революції 1917 р. називалося Білоцарськом).

Таке механічне конструювання мемів стало усталеною практикою радянської влади. У спрощеному варіанті політично орієнтовані меми найчастіше виникали на основі присвоєння вектору негатиї щодо певного явища (антифашизм, антиколоніалізм, антикомунізм); рідше зустрічалися меми, що неправомірно поєднували змістовні характеристики різних об'єктів в один (за аналогією з білогвардійцями незабаром з'явилися «білополяки», «білофіни», «білоестонці», «білокалмики», а у 1929 р. у період збройного конфлікту в Маньчжурії на короткий час у вжитку з'явився мем «білокитайці») [13]. На довільність конструювання цих мемокомплексів вказує хоча б відсутність мему «білоукраїнці». Він мав би такий же ступінь реалістичності, як і «білокитайці», але при цьому так і не з'явився на світ, на відміну від другого. Це вкотре показує, що поява мемокомплексів спричиняється обранням певної страггеми незалежно від причин, а не наявністю підстав для цього. Обрання визначається тимчасовим сприйняттям політичної ситуації в момент вибору страггеми. Те, що в наступний момент це сприйняття може змінитися, вже не впливає на подальшу долю мему.

Специфікою державної інформаційної політики РФ у 90-х рр. став перехід від тоталітарного політичного режиму до наступних форм держави, які на той момент характеризувалися невизначеністю

і багатоваріантністю альтернатив розвитку. У плюралістичній по суті ситуації того періоду директивне нав'язування мемів стало неможливим.

Швидкий розвиток Інтернету, зростання масового й активного його використання пересічними громадянами в цілях самоідентифікації змінили інформаційну ситуацію на початку XXI ст. Ці зміни відбувалися не в результаті політичних ініціатив влади, а внаслідок зростання можливостей практично безконтрольного використання Інтернету як простору політичного самовираження без приєднання до формалізованих структур чи громадських об'єднань. За таких умов процес конструювання нових мемів продовжувався уже «знизу» і при цьому не обов'язково збігався з державною політикою РФ. Він характеризувався використанням тих же технічних принципів, за якими були створені основні меми радянських часів, тобто механічним поєднанням двох чи більше корінних слів для опису певного концепту, який повністю не охоплювався жодним із них. Так з'являються меми «лібераст» і «толераст», що акцентують увагу на проповіді статевої свободи і гомосексуальності прибічниками поширених у Європейському Союзі ліберальних ідей (звідси згодом постав мем «Гейропа»); мем «чуркобіс», в якому негативне ставлення до вихідців із Північного Кавказу і Середньої Азії посилюється за рахунок їх сприйняття як нехристиян («нехристей»); мем «жидопіндос», що поєднує традиційно зневажливе ставлення до американців («піндосів») із поширеними серед неосвічених верств населення антисемітизмом і чутками про засилля в США єврейського лобі тощо.

Попри скептичне ставлення значної частини російських Інтернет-користувачів до режиму В.В. Путіна аж до 2014 р., потенціал життєздатності незалежно від політичної орієнтації виявили лише меми, сконструйовані за вищеописаним радянським шаблоном, тобто такі, що конструювалися довільно, без огляду на адекватність та реалістичність відтворення описуваного об'єкту. Скажімо, започаткований опозиційним політиком А. Навальним мем «партия жуликов и воров» щодо правлячої партії «Единая Россия» так і не набув масової популярності, хоча адекватно відтворював корупційний характер російської політичної влади.

Отже, до 2014 р. ситуація в інформаційному просторі РФ характеризувалася як активним словотворенням і конструюванням неофіційних мемів в Інтернеті, так і мовчанням державної пропаганди. Зміни відбулися на початку 2014 р. після силового приєднання Криму і включення його до складу РФ, а також після початку бойових дій на Донбасі, що

супроводжувався сплеском консервативно-патріотичних настроїв навіть у тих верствах російського суспільства, що негативно ставилися до режиму особистої влади В.В. Путіна. Напрямок конструювання нових Інтернет-мемів був скоригований новими настроями в суспільстві, адже вперше з часів перебудови в Росії виникла масова підтримка громадянами дій влади. У РФ активістський тип політичної культури став швидко замінитися на підданський [7, с. 128].

У 2014 р. «знизу» з'являються меми «укрофашист» і «жидобандерівець», в яких прибічники України штучно поєднуються з явищами, що традиційно негативно сприймаються простими громадянами РФ: фашизмом і євреями. Популярність цих мемів підтверджується одночасним масовим використанням пліток про національний склад політичного керівництва України («Вальцман» та ін.). Недоведеність цих пліток абсолютно не заважає їм функціонувати паралельно зі згаданими мемокомплексами, створюючи ілюзію того, що вони підтверджують одне одного. Суто технічний характер мемокомплексів становить їх перевагу, адже для функціонування вони не потребують навіть пояснення факту сумісності в одному мемокомплексі несумісних явищ – фашизму і єврейства. Варто зазначити, що невдалі спроби централізованого запровадження політичним керівництвом РФ гасел до Дня Перемоги 9 травня, які не відповідали технічним характеристикам мемів («Спасибо деду за победу», «Я помню, я горжусь!»), зайвий раз підтвердили їх неконкурентоспроможність порівняно з мемами.

Поширення нових мемів, попри неофіційність, стало паралельним урядовому курсу і в

подальшому використовувалося в нових конфліктних ситуаціях. Наприклад, коли Росія на якийсь час опинилася у стані напруги з Туреччиною після збиття російського бомбардувальника у 2015 р., у численних Інтернет-чатах щодо турецького президента Р.Т. Ердогана став використовуватися мем «чуркофашист» (створений явно за аналогією з «укрофашистом») [12].

Проведене дослідження, засноване на використанні концепту, запозиченого з поведінкової біології, дало змогу проаналізувати зміст, характер та основний вектор розвитку мемокомплексів в інформаційному забезпеченні зовнішньої та внутрішньої політики СРСР та Російської Федерації. Використання понять «фашизм» і «антифашизм» стало головним засобом цього конструювання, поновленого за радянськими зразками, коли до фашизму нерідко відносили типологічно відмінні від фашистських режими (наприклад, диктатури Ф. Франко в Іспанії і А. Піночета в Чілі). Засобом конструювання стало довільне об'єднання в межах одного поняття двох і більше корінних термінів із загальноновизнаними негативними конотаціями. У такому контексті починаючи з 2014 р. і в інформаційному просторі, і у масовій політичній свідомості громадян РФ масово поширюються думки про фашистський характер влади в Україні. Логіка, яка стоїть за цим, відтворює не реальну ситуацію, а її мінливе сприйняття, авторами якого можуть бути масмедіа чи навіть пересічні Інтернет-користувачі. Тобто питання про застосування мемокомплексів насправді є питанням про невиправдане присвоєння цьому сприйняттю статусу політичної ситуації.

Список літератури:

1. Антифашизм // Википедия [Електронний ресурс]. – Режим доступу: ru.wikipedia.org/wiki/Антифашизм
2. Арндт Ханна. Джерела тоталітаризму / Ханна Арндт. – К. : Дух і літера, 2005. – 584 с.
3. Баталов Э.Я. Американская политическая мысль XX века / Э.Я. Баталов. – М. : Прогресс–Традиция, 2014. – 616 с.
4. Белое движение // Википедия [Електронний ресурс]. – Режим доступу: ru.wikipedia.org/wiki/Белое_движение
5. Верт Никола. История Советского государства. 1900–1991 / Никола Верт. – М. : Прогресс-академия, 1992. – 480 с.
6. Докинз Ричард. Эгоистичный ген / Ричард Докинз. – М. : АСТ, 2013. – 512 с.
7. Політологія / за ред. Л.М. Димитрової, С.О. Кисельова. – К. : Знання, 2009. – 206 с.
8. Політологія / Н.П. Денисюк, Т.Г. Соловей, Л.В. Старовойтова. – Минск : НТОО ТетраСистемс, 1997. – 384 с.
9. Тоталітаризм в Європе ХХ века. Из истории идеологий, движений, режимов и их преодоления / под ред. Я.С. Драбкина, Н.П. Копылова. – М. : Памятники исторической мысли, 1996. – 540 с.
10. Фельдман Давид. Красные белые: советские политические термины в историко-культурном контексте / Д. Фельдман // Вопросы литературы. – 2006. – № 4. – Журнальный зал [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://magazines.russ.ru/voplit/2006/4/fe1.html>

11. Цветаева Марина. Мои службы / Марина Цветаева // Собрание сочинений в семи томах. – Т. 4. Кн. 2. – М. : Terra, 1997. – С. 39–63.
12. Livejournal [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zergulio.livejournal.com/3385615.html>
13. Livejournal [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://oper-1974.livejournal.com/504018.html>

СОЗДАНИЕ МЕМОКОМПЛЕКСОВ КАК СТРАТАГЕМА ИНФОРМАЦИОННЫХ ВОЙН НОВОГО ВРЕМЕНИ

В статье рассматривается проблема неисследованного вида информационных войн Новейшего времени. Особое внимание уделено вопросу функционирования агрессивных мемокомплексов в контексте российско-украинских отношений как составляющей политической культуры современной РФ. Также анализируется вопрос взаимозависимости между политической терминологией и политическим курсом государства.

Ключевые слова: антифашизм, политическая культура, мем, мемокомплекс, пользователь Интернета, масс-медиа.

THE CREATION OF MEMO COMPLEXES AS A STRATAGEM OF INFORMATION WARS OF MODERN TIMES

The article deals with the issue of non-researched kind of information wars of the Modern times. The special attention is paid to the functioning of aggressive memocomplexes in the context of relationship between Russian Federation and Ukraine as the constituent of Russian foreign political activity nowadays. The issue of interdependence between political terminology and political course of the state is analyzed as well.

Key words: Anti-Fascism, political culture, meme, memocomplex, Internet user, mass media.